

Економічні горизонти

ISSN 2522-9273 (print)
ISSN 2616-5236 (online)

Economies' Horizons,
No. 3(6), pp. 4–17.

DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(6\).2018.156311](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(6).2018.156311)

Домашня сторінка: <http://eh.udpu.edu.ua>

УДК 338.24(477):33(4-6ЄС)

Перспективи впровадження принципів розумної спеціалізації Європейського Союзу в українську практику державного регулювання інноваційного розвитку

О. Л. Богашко¹, к. е. н., доцент

Стаття надійшла: 10.09.2018

Стаття прийнята: 24.09.2018

Богашко О. Л. Перспективи впровадження принципів розумної спеціалізації Європейського Союзу в українську практику державного регулювання інноваційного розвитку. *Економічні горизонти*. 2018. № 3(6). С. 4–17. DOI: [10.31499/2616-5236.3\(6\).2018.156311](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(6).2018.156311).

Анотація. В статті акцентовано увагу на тому, що в умовах формування інноваційної моделі економіки України, особливого значення набувають новітні механізми державного регулювання інноваційних процесів. Актуальність дослідження посилюється розумінням того, що великого значення набуває опрацювання таких механізмів управління інноваційними процесами, які здатні забезпечити спроможність інститутів суспільства реалізувати інноваційні пріоритети розвитку. *Мета дослідження* – розглянути можливості та доцільність застосування концепції розумної спеціалізації в країнах, що не входять до ЄС, зокрема в Україні. Це передбачає розгляд питань, щодо можливості її ефективного застосування на регіональному рівні, аналізу самодостатності місцевих рішень і ресурсів, а також обґрунтування необхідності створення вищої регулюючої інстанції. *Методологія.* Для досягнення поставленої в роботі мети були використані такі методи дослідження: теоретичне узагальнення; системний підхід; методи позитивного і нормативного аналізу тощо. *Результати.* Підсумки дослідження свідчать, що з позицій розумної спеціалізації регіональні інноваційні стратегії в Україні виглядають радше декларативними, ніж інструментальними. В більшості з них не передбачені механізми актуалізації пріоритетів і заходів підтримки. Лише в поодиноких документах зазначається, хто повинен здійснювати аналіз фактичного рівня розвитку інноваційної діяльності та коригувати її пріоритети. Показники ефективності в основному орієнтовані на моніторинг стану сектора досліджень і розробок. Встановлено, що інноваційні пріоритети, сформульовані без урахування принципів розумної спеціалізації, як правило просто передбачають поєднання традиційної економічної спеціалізації та нових галузей науки й технологій, без урахування структурних змін в економіці прилеглих регіонів та країни в цілому. *Практичне значення* дослідження полягає в тому, що в статті розглянуто як проблеми, так і перспективи впровадження принципів розумної спеціалізації в українську практику державного регулювання інноваційного розвитку. Зазначено, які рівні державного управління повинні бути залучені в процес розробки стратегій розумної спеціалізації та які аспекти повинні стати предметом особливої уваги при впровадженні підходу за межами ЄС. *Перспективи подальших досліджень* стосуються використання в українській практиці державного регулювання інноваційного розвитку основних положень розумної

¹ Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; доцент кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом; ідентифікатор ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2665-6772>; e-mail: bogashko@ukr.net.

спеціалізації, що є набором правил з вибору пріоритетів в рамках стратегії інноваційного розвитку. Ці правила зібрані в єдиному методичному документі ЄС – «Керівництві по розробці дослідницьких та інноваційних стратегій розумної спеціалізації».

Ключові слова: державне регулювання інноваційних процесів, інноваційний розвиток, розумна спеціалізація; регіональна інноваційна стратегія; регіони; Платформа розумної спеціалізації; міжрегіональне співробітництво.

JEL Classification: O32, O33, O38

The prospects of implementing the principles of the EU's smart specialization into the Ukrainian practice of state regulation of innovation development

Oleksandr L. Bogashko¹, Cand. Ec. Sc., Associate Professor

Received: 10 September 2018

Accepted: 24 September 2018

Bogashko, O. L. (2018), "The prospects of implementing the principles of the EU's smart specialization into the Ukrainian practice of state regulation of innovation development", *Economies' Horizons*, No. 3(6), pp. 4–17, doi: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(6\).2018.156311](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(6).2018.156311).

Abstract. The article focuses on the fact that the newest mechanisms of state regulation of innovation processes acquire special significance according to the conditions of the formation of an innovative model of the Ukrainian economy. The relevance of the study is enhanced by the understanding that the development of such mechanisms of management of innovative processes becomes of great importance, as well as it can provide the ability of the institutes of society to realize innovative development priorities. *The purpose of the study* is to consider the feasibility of applying the concept of smart specialization in non-EU countries, in Ukraine particularly. This involves consideration of issues, the possibility of its effective application at the regional level, the analysis of self-sufficiency of local decisions and resources, and justifying the need for the creation of a supreme regulatory authority. *Methodology.* To achieve the goals set forth in the work, the following research methods were used: theoretical generalization; system approach; methods of positive and normative analysis, etc. *Results.* The results of the research indicate that from the point of view of smart specialization, regional innovation strategies in Ukraine appear to be rather declarative than instrumental ones. Most of them do not provide mechanisms for updating priorities and support measures. Only in single documents it is indicated who should analyse the actual level of development of innovation activity and adjust its priorities. Performance indicators are mainly focused on monitoring the state of the research and development sector. It has been established that innovative priorities, formulated without taking into account the principles of smart specialization, as a rule, simply involve a combination of traditional economic specialization and new branches of science and technology, without taking into account structural changes in the economy of the surrounding regions and the country as well. *Practical meaning.* The practical significance of the study is that the article deals with both the problems and the prospects of introducing the principles of smart specialization into the Ukrainian practice of state regulation of innovation development. It is indicated which levels of public administration should be involved in the process of developing strategies for smart specialization and which aspects should be given special attention when implementing an approach outside the EU. *Prospects for further research.* It is proposed to use in the Ukrainian practice of state regulation of innovation development the main provisions of a smart specialization, which consti-

¹ Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; Associate Professor at the Department of Marketing, Management and Business Management; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2665-6772>; e-mail: bogashko@ukr.net.

tute a set of rules for the selection of priorities within the framework of the strategy of innovation development. These rules are collected in a single EU methodological document – «Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations».

Keywords: state regulation of innovative processes, innovative development, smart specialization; regional innovation strategy; regions; Platform of smart specialization; inter regional cooperation.

1. Вступ.

Концепція розумної спеціалізації, що являє собою правила щодо вибору пріоритетів інноваційного розвитку, виявилася надзвичайно затребуваною і швидко увійшла в сферу інтересів економічної політики провідних держав світу. У країнах ЄС наявність інноваційних стратегій, розроблених з використанням методик розумної спеціалізації, стало однією з умов отримання регіонами субсидій зі структурних та інвестиційних фондів. Її принципи знайшли відображення в стратегіях інноваційного розвитку в Австралії, Південній Кореї, ряді держав Латинської Америки. В Україні ж, розумна спеціалізація практично не використовується в процесі формування інноваційної політики.

Постановка проблеми.

Правила розумної спеціалізації, які не є специфічними для європейських країн та можуть застосовуватись за їх межами, особливо актуальні в країнах з такими проблемами управління регіональним розвитком, як дискретність заходів підтримки та дублювання пріоритетів, що в свою чергу обумовлено великими розмірами території, значною регіональною різноманітністю, високим, або ж навпаки, низьким рівнем самостійності. Названі проблеми характерні для України, хоч і не в тій же мірі, що для країн ЄС. Важливість проведення подальших наукових розробок в сфері розумної спеціалізації з метою активізації інноваційних процесів в українській економіці зумовили вибір теми й мети дослідження.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Концепція розумної спеціалізації вперше виникла в серії досліджень 2007-2009 рр. (Foray and van Ark, 2007; Foray et al.,

2009), що в подальшому спричинило появу більше сотні наукових публікацій. Як відзначають самі автори, феномен розумної спеціалізації зовсім не новий: «Ця проста ідея вже давно витала в повітрі, і, можливо, все, що було потрібно, – надати їй деяку академічну легітимність (Foray et al., 2011, р. 4-6).

Зростання регіонального інтересу до інновацій супроводжувалось поширенням системного підходу до їх розвитку як в науковому середовищі (концепції регіональних інноваційних систем (Asheim and Isaksen, 1997, 2002; Cooke, 1992, 2002); освітніх регіонів (Florida, 1995; Morgan, 1997); інноваційного середовища (Camagni, 1995; Maillat, 1997); інноваційних мереж (Asheim and Cooke, 1999; Doloreux, 2004)), так і в сфері політики (кластери (Porter, 1990, 1998), розумні міста (Hollands, 2008), громадянські університети (civic universities) (Goddard et al., 2013)). Інноваційна сфера, що стала об'єктом стратегічного планування в регіонах (Landabaso et al., 1999; Charles et al., 2000; IRE, 2008), в більшості з них не позбавлена тих чи інших недоліків (Foray et al., 2009; Technopolis Group, 2011; Capello and Kroll, 2016).

Аналіз присвячених даній темі статей дозволяє виділити ознаки, що відрізняють «розумні» стратегії від традиційних. Перш за все, перші враховують профіль регіональної економіки (Barca et al., 2012; McCann and Ortega-Argilés, 2016). Використання виняткових знань і локальних компетенцій для вибору пріоритетів розвитку забезпечує диференціацію і унікальну ринкову нішу для регіональних інновацій (OECD, 2013b; Frenken et al., 2007). Іншим атрибутом стратегій розумної спеціалізації називають доказовість за допомогою кількісних показників: опираючись на велику

емпіричну базу (Kroll et al., 2014), вони містять верифіковані індикатори ефективності, що задовольняють вимогам численних експертів.

На зміну властивим традиційним стратегіям багатогалузевого принципу вибору пріоритетів приходять принципи диверсифікації, подібної різноманітності (Boschma and Iammarino 2009; McCann, Ortega-Argilés, 2015) і сильних міждисциплінарних зав'язків (Foray, 2013; Kroll, 2015). Розумна спеціалізація лежить на стику галузей, їх перетину з новими швидко зростаючими напрямками розвитку науки і технологій. Така міждисциплінарність служить відповіддю на глобальні соціально-економічні виклики, що вимагають виходу за рамки традиційної номенклатури галузей знання (Foray et al., 2009). Міжгалузевий характер розумної спеціалізації передбачає вироблення пріоритетів, які повному поєднують промислові, технологічні та соціальні компетенції. Важливим завданням при виборі пріоритетів інноваційного розвитку виступає пошук унікальної ніші регіону на карті майбутніх ринків і технологій (Foray et al., 2011). Форсайт як інструмент розумної спеціалізації (European Commission, 2012, p. 33) дозволяє ідентифікувати глобальні технологічні тренди в галузях поточної і потенційної регіональної спеціалізації, а також пропонує формати об'єднання зусиль різних гравців і розвитку комунікацій між ними.

3. Методи дослідження.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є наукові праці вчених у галузі управління інноваційною діяльністю на державному та регіональному рівнях, методичний документ ЄС – «Керівництво по розробці дослідницьких та інноваційних стратегій розумної спеціалізації», інформаційні матеріали спеціалізованого сайту ЄС – Платформи для підтримки розробки стратегії розумної спеціалізації (S3Platform).

Для досягнення поставленої в роботі мети були використані такі методи дослідження: теоретичне узагальнення – для визначення теоретичних основ і тенденцій розвитку розумної спеціалізації; системного підходу – для узагальнення основних мотивів впровадження правил по вибору пріоритетів стратегії розумної спеціалізації в рамках розвитку інноваційної діяльності на регіональному рівні; методи позитивного і нормативного аналізу – для вироблення рекомендацій з впровадження дослідницьких та інноваційних стратегій розумної спеціалізації (RIS3) в контексті політики регіонального розвитку в Україні.

4. Формулювання цілей дослідження.

Мета дослідження полягає в поглибленому розумінні можливостей і доцільності застосування концепції розумної спеціалізації в країнах, що не входять до ЄС. Це передбачає розгляд ефективності її застосування на регіональному рівні, самодостатності локальних рішень і ресурсів або, навпаки, обґрунтування необхідності створення вищої регулюючої інстанції. В останньому випадку рішення навіть найбільш розвинутих регіонів слід визнати свідомо недостатніми, а кращим виявиться системний підхід з боку національних органів влади (політична воля, ресурси, час). Деякі країни, активно застосовують ті або інші елементи концепції розумної спеціалізації. З часом, їх кількість буде тільки зростати, а тому важливо з'ясувати, які її ознаки виступають найбільш зрозумілими й логічними для регіональних органів влади, а які повинні стати об'єктом більш детального вивчення.

5. Виклад основних результатів та їх обґрунтування.

Стимулювання інноваційної діяльності належить до пріоритетів державної політики та виступає важливим завданням в діяльності урядів багатьох країн світу. В останні роки все більше уваги приділяється

інноваційному розвитку в межах регіонального рівня. Просторова близькість і локальні чинники відіграють істотну роль у продукуванні знань і їх перетворенні в інноваційний продукт: дослідження Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) свідчать про максимально інтенсивну взаємодію між учасниками інноваційної діяльності в радіусі приблизно 200 км (OECD, 2013a, p. 13).

Однак інноваційні процеси відрізняються регіональною специфікою. Так, інноваційна активність регіонів характеризується значною нерівномірністю в розміщенні наукового потенціалу. Інноваційна активність характеризується виключним різноманіттям, а наукове лідерство служить далеко не єдиним її джерелом. Інновації, пов'язані з соціальними процесами, культурою і креативними індустріями, дизайном і розробкою нових бізнес-моделей, мають не менше значення для розвитку територій. Кожен регіон відрізняється власним шляхом розвитку, а універсальні підходи щодо підтримки інновацій далеко не завжди виявляються ефективними (Bogashko, 2015).

Багато розроблених стратегій виявилися відірваними від глобального економічного і технологічного контексту та зводились до простого наслідування програмних документів успішних регіонів. Перераховані в них заходи спрямовані здебільшого на підтримку досліджень і розробок, а не на стимулювання попиту або полегшення доступу на ринок. Ці документи часто сфокусовані на модних темах або престижних проектах (в області інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), а також біо- або нанотехнологій) за відсутності достатньої кількості підприємств відповідної спеціалізації. Разом з тим, традиційні галузі залишаються більш зрозумілими та привабливими перед більш складними міжгалузевими й міжкластерними проектами.

Відсутність координації між відомствами різного рівня посилює перераховані проблеми, породжуючи дублювання заходів підтримки та розпорошення обмежених ресурсів, що в кінцевому підсумку знижує ефективність державного регулювання. На політичному рівні ця проблема була вперше розглянута в Європейському Союзі (ЄС), з метою пошуку балансу між рівнями прийняття рішень. Здавалося б, дублювання компетенцій та фрагментарність заходів підтримки було б логічно виключити шляхом визначення пріоритетів розвитку для кожного з регіонів ЄС. Однак складність і різноманітність сучасних технологій і способів їх економічної експлуатації (Warwick, 2013) роблять централізацію в цій сфері надзвичайно ризикованою. Саме тому Європейською комісією була профінансована розробка регіональних інноваційних стратегій, перш за все в унітарних державах – нових членах ЄС, які не мають досвіду і традицій децентралізації.

З 1995 року були підтримані понад 100 проектів, проте загальна ефективність цих зусиль виявилася недостатньою через низьку якість регіонального стратегічного управління. Альтернативою підходам, що не виправдали передбачених сподівань, стали стратегії розумної спеціалізації (Strategies for Smart Specialisation).

Розумна спеціалізація є набором правил щодо вибору пріоритетів в рамках стратегії інноваційного розвитку. Ці правила зібрані в єдиному методичному документі ЄС – «Керівництві по розробці дослідницьких та інноваційних стратегій розумної спеціалізації» (Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations) (European Commission, 2012) (далі – Керівництво).

Розумна спеціалізація передбачає розподіл функцій за рівнями управління: на (над)національному задаються загальні умови розробки та реалізації стратегій, верифікації пріоритетів, формуються єдині бази даних для аналітичних зіставлень; на

регіональному рівні здійснюється безпосередній вибір пріоритетів інноваційного розвитку, розробка стратегій та їх реалізація, створюються відповідні координаційні структури.

На спеціалізованому сайті Платформи розумної спеціалізації (Smart Specialization Platform) понад 170 зареєстрованих регіонів представляють свої інноваційні пріоритети, розроблені відповідно до загальноєвропейської методології (European Commission, 2016b).

Запропонована експертною групою «Знання для зростання» (Knowledge for Growth) Директорату з досліджень та інновацій Європейської комісії (Directorate-General for Research and Innovation) (Foray et al., 2009) лише в 2009 р., розумна спеціалізація виявилася досить затребуваною концепцією в сфері економічної політики. Її офіційне визначення міститься в Директиві Європейського парламенту від 17 грудня 2013 р. згідно з якою стратегії розумної спеціалізації є «... національні або регіональні інноваційні стратегії, які встановлюють пріоритети для створення конкурентної переваги внаслідок врахування сильних сторін досліджень та інновацій з потребами бізнесу, що дозволяє реагувати на виникаючі можливості й тенденції розвитку ринку, уникаючи дублювання і фрагментації зусиль (European Parliament, 2013).

Наявність таких стратегій є однією з умов отримання регіонами субсидій від структурних і інвестиційних фондів ЄС (European Structural and Investment Funds, ESIF), сумарний бюджет яких на період 2014-2020 рр. становить 454 млрд євро (European Commission, 2016a).

Розумна спеціалізація набула поширення і за межами ЄС і сьогодні використовується в розробках ОЕСР (OECD, 2012b, 2013b) і ООН (UNECE, 2015). Ряд принципів цієї концепції отримали відображення в стратегіях інноваційного розвитку Австралії і Південної Кореї (OECD, 2013b). Аргентина, Бразилія, Колумбія, Коста-Ріка,

Мексика, Перу, Уругвай, Еквадор і Чилі в рамках проекту Polos de Competitividad створили банк даних 579 галузевих пріоритетів в 49 регіонах з використанням інструментів розумної спеціалізації (del Castillo et al., 2016). Активне використання відповідних принципів і методик різними країнами унеможливорює розробку розумної стратегії інноваційного розвитку в окремо взятому регіоні без відкритої (над)національної системи зіставлень і уніфікованих вимог до якості документів, яка поки існує тільки в ЄС. Дослідження розумної спеціалізації нерідко опираються на широке уявлення про інновації як строго науково орієнтованих, заснованих на дослідженнях і розробках, а також індукованих користувачами, соціальних і сервісних, що належать до середньо- і низькотехнологічних галузей. Таке розуміння дозволяє ініціювати структурні зміни в економіці регіону (Edmondson et al., 2014; Kroll, 2015).

Крім регіонів, які розробляють технології загального використання, виділяються території, драйвером розвитку інновацій в яких служить не інженерне знання як таке, але його поєднання з гуманітарною сферою (Bogashko, 2017a). Так, розробка спеціальних програмних додатків для пошуку історичних артефактів дозволила Флоренції стати центром передових інформаційних технологій в світовій археології. Подібний результат навряд чи був би можливий, якби для стратегії було обрано індустрію ІКТ в цілому. Такий кумулятивний ефект від точкових інновацій в мистецтві і архітектурі отримав назву філії Музею сучасного мистецтва Соломона Гуггенхайма, який перетворив провінційне промислове місто Більбао в модний туристичний центр. Суть цього ефекту – в перетворенні депресивних територій в глобальні процвітаючі центри за рахунок створення незвичайних арт-об'єктів, здатних надати потужний вплив на місцеву економіку. Більбао на півночі Італії подолав соціально-економічний занепад 1970-1980-х рр. в результаті

реалізації Стратегічного плану реконструкції, ключовим елементом якого стало будівництво художньої галереї світового рівня. Дослідники розумної спеціалізації підкреслюють, що створення якісної стратегії починається з пошуку місця регіону в глобальному ланцюжку доданої вартості, аналізу структурно подібних територій і подальшого бенчмаркінгу (Kroll, 2015). Стратегії повинні бути відкритими і пройти серію обов'язкового зовнішнього рецензування за участю «дружніх критиків» (critical friends) – експертів з інших регіонів, що володіють подібною спеціалізацією (European Commission, 2012). При їх розробці оцінюється потенціал міжрегіонального співробітництва, що враховує природний взаємозв'язок розумних спеціалізацій різних регіонів (Iacobucci, 2014). Використання різних форм колаборації між територіями визнається важливим елементом стратегічного планування на (над)національному рівні, зокрема при розподілі ресурсів і координації заходів підтримки інновацій (Iacobucci and Guzzini, 2016).

Синхронізація, а саме – багатоступінчате управління з налагодженою комунікацією і чітким поділом функцій між різними рівнями визнається ще однією ознакою стратегій розумної спеціалізації (McCann and Ortega-Argilés, 2016; Kroll et al., 2014; Varca, 2009). На регіональному рівні всіх зацікавлених втягують в процес визначення пріоритетів, в розробку і реалізацію стратегії. На (над)національному рівні формулюються загальні правила стратегування, вимоги до пріоритетів інноваційного розвитку та їх верифікації, створюються єдині бази даних для аналітичних зіставлень. Нарешті, синхронізація передбачає баланс між висхідними (підприємницький пошук) і тих, що сходять (бюрократичне визначення пріоритетів і розробка стратегії) підходами.

Підприємницький пошук – одна з центральних ідей розумної спеціалізації – часто породжує труднощі практичного

характеру (Estensoro and Larrea, 2016). Імовірність того, що підприємці самостійно зможуть визначити перспективні області майбутньої переваги регіону, є вкрай низькою (Iacobucci, 2014). Лінійний ріст областей спеціалізації видається більш вірогідним сценарієм, ніж ефективна пріоритезація силами широкого кола учасників. Ризики неефективної взаємодії з на регіональному рівні полягають в можливій узурпації комунікацій з органами державної влади невеликих груп, що переслідують свої вузькі інтереси. Виходом із такої ситуації може стати багаторівнева координація (Kroll, 2015; Estensoro and Larrea, 2016).

У табл. 1 узагальнені ознаки розумної спеціалізації, що описані у науковій літературі, а також показано, за яких умов і на якому рівні управління може бути забезпечена відповідність регіональних інноваційних стратегій цим критеріям.

Безліч зареєстрованих на Платформі регіонів обрали сільське господарство і харчову промисловість пріоритетними сферами своїх компетенцій. Однак коло профільних регіонів звужиться, якщо спроектувати на ці сфери пріоритети ЄС в галузі охорони здоров'я і безпеки. Нарешті, при спробі спроектувати виокремлені спеціалізації на цільові ринки охорони здоров'я перевагу збереже лише один регіон. Так свою унікальну нішу в сегменті виробництва здорових харчових продуктів знайшла іспанська Галісія. Одним з трьох пріоритетів в рамках регіональної стратегії розумної спеціалізації 2014-2020 рр. стали інновації в харчовій промисловості як основа здорового способу життя і довголіття. Для цього у регіоні були всі передумови: старіюче населення (23 % жителів старше 65 років) і одна з найвищих у Південній Європі частка харчової промисловості у валовому регіональному продукті. При цьому галузь довгий час залишалася досить консервативною з точки зору використовуваних технологій.

Таблиця 1. Ознаки стратегій розумної спеціалізації

Ознаки	Умови реалізації	Рівень поширення
Використання унікальних конкурентних переваг регіону	Виконання рекомендацій «Керівництва по розумної спеціалізації» (<i>European Commission, 2012</i>)	Регіональний (внутрішній)
Обґрунтованість обраної спеціалізації		
Вибір міжгалузевих пріоритетів		
Глибоке розуміння інновацій		
Орієнтація на майбутні ринки і технології		
Врахування сильних сторін і спеціалізації інших регіонів, в тому числі за кордоном	Наявність системи вищого рівня, що формує вимоги до стратегій і забезпечує їх співствавлення (аналог Платформи розумної спеціалізації в ЄС)	(Над)національний (зовнішній)
Синхронізація між різними рівнями управління		

Джерело: (*Kutsenko et al., 2018*).

Розробники стратегії звернули на це увагу і посилили традиційні підходи інноваційними рішеннями.

Унікальність кожної території обумовлена поглибленням регіонального поділу праці. Не будучи самоцінним, він несе вигоду навіть під час відсутності відповідної різниці у витратах (*Ricardo, 1817*). Інше джерело унікальності – диференціація як інструмент конкурентної боротьби поряд з ціновим лідерством. Останнє створює загрозу довгостроковому добробуту і недоступно «дорогим» (з точки зору витрат) країнам, включаючи членів ЄС. Такі держави змушені конкурувати за допомогою умов ведення бізнесу, людського капіталу, забезпечуючи унікальність свого положення на інших територіях. «Унікальна» в даному випадку означає, що «не має більш дешевих аналогів». Якщо регіони об'єднані приналежністю до однієї країни або союзу, унікальність підштовхує до пошуку рішень, вигідних всім сторонам. Зростання різноманітності підвищує ймовірність появи нових успішних моделей регіонального розвитку, сприяє зростанню ефективності державних інвестицій в дослідження і розробки.

Унікальність досягається тут поєднанням внутрішнього знання (персоналізованого, недоступного за межами регіону й одержуваного в процесі підприємницького

пошуку) із зовнішнім (глобальні тренди, стратегії інших регіонів, пріоритети та програми (над)національного рівня). Власний шлях розвитку неможливо знайти внаслідок одного лише внутрішнього знання, оскільки унікальність – відносна категорія, що має сенс тільки в ситуації порівняння. На відміну від традиційного підходу, який передбачає аналіз і тиражування кращих практик найбільш успішних територій, вивчення інших регіонів в рамках стратегій розумної спеціалізації підпорядковане завданням пошуку та обґрунтування власних оригінальних рішень.

В даний час зміст розумної спеціалізації можна вважати глибоко опрацьованим. У Керівництві описані шість кроків з підготовки стратегій: аналіз регіонального контексту; створення структур управління; формування загального бачення; вибір пріоритетів; реалізація комплексу заходів політики; моніторинг і оцінка. У відкритому доступі знаходиться і додаткова інформація – матеріали міжнародних конференцій і спеціалізовані доповіді (*Foray and Goenaga, 2013*). Таким чином, імплементація концепції розумної спеціалізації вимагає лише рішення регіональних органів влади, тобто «пори́г входження» для регіонів за межами ЄС відносно низький. Тому не дивно, що деякі території поза рамками ЄС вже почали розробку власних

інноваційних стратегій за зразком розумної спеціалізації (OECD, 2013b; del Castillo et al., 2016).

Для забезпечення регіонів ЄС зовнішніми знаннями в 2011 р. на базі Об'єднаного дослідницького центру Європейської комісії (European Commission Joint Research Centre, JRC) була створена відкрита спеціалізована Платформа розумної спеціалізації (Smart Specialization Platform, S3 Platform, далі – Платформа). На відміну від Керівництва, досвід функціонування Платформи як інституційної новації слабо висвітлений в літературі. Хоча на неї покладаються завдання інформаційної, методологічної та експертної підтримки національних і регіональних органів влади, а також сприяння взаємному навчанню і міжрегіональної кооперації (European Commission, 2016b). У дослідну і проектну команду Платформи входять 21 особа, до складу координаційної ради – представники шести генеральних директоратів Європейської комісії. В рамках Платформи створений банк даних пріоритетів, число яких сьогодні перевищує тисячу. Пріоритети розділені на кілька розділів, що дозволяє регіону максимально деталізувати свою спеціалізацію. Платформа містить різноманітні аналітичні та організаційні інструменти, що дозволяють враховувати унікальні конкурентні переваги територій при розробці стратегій їх розвитку.

Витрати перенесення зовнішньої складової розумної спеціалізації в країни, що не входять в ЄС, будуть порівняно високими, оскільки цей процес вимагає рішень і ресурсів вже з боку національних органів влади. Ймовірно, цим пояснюється, що на даний момент спроби впровадити розумну спеціалізацію за межами ЄС робляться перш за все на регіональному рівні – саме регіони здійснюють цілеспрямовані дії для підвищення якості стратегій шляхом адаптації тих чи інших принципів Керівництва. Про спроби створити аналог Платформи для подолання дефіциту зовнішнього

знання на національному або наднаціональному рівні поки що не відомо.

Вважається, що недолік глобальної перспективи істотно знижує якість стратегій: у регіонах дуже складно (якщо взагалі можливо) самостійно подолати «вузькі місця» в сфері інновацій навіть при наявності правильних рекомендацій (Kroll, 2015; Capello and Kroll, 2016). Для виправлення помилок необхідна інстанція, що задає вимоги до стратегій і забезпечує їх достовірну оцінку (McCann and Ortega-Argilés, 2014). Фрагментарні свідчення про недоліки тих чи інших стратегій (Iacobucci, 2014; Capello and Kroll, 2016) не дозволяють однозначно визначити, які чинники, внутрішні чи зовнішні, породжують найбільші труднощі. Зокрема, це пов'язано з тим, що сучасні дослідження присвячені переважно країнам ЄС, де функціонує Платформа, що дозволяє знизити дефіцит зовнішнього знання. Справжню цінність Платформи дозволить оцінити приклад країн, в яких подібний інструмент відсутній.

Багато ознак розумної спеціалізації навіть за відсутності єдиних регіональних вимог відображені в стратегіях інноваційного розвитку українських областей. Регіональні інноваційні стратегії, як правило, містять: аналіз місцевого контексту, механізми розробки й реалізації програм, бачення перспектив інноваційного розвитку, його пріоритети, комплекс заходів політики та цільові показники ефективності.

З точки зору шести кроків методики Керівництва, слабкими місцями стратегій, що розробляються українськими регіонами є наступні:

- Аналітичне опрацювання. Лише деякі стратегії містять SWOT-аналіз. Більшість документів не враховують характеристик зовнішнього середовища: сильних сторін і спеціалізацію інших регіонів. Імовірно, інноваційні пріоритети часто вибираються наосліп, без міжрегіональних зіставлень.

- *Управлінські механізми.* Практично у всіх регіонах України відсутні структури, відповідальні за розробку і реалізацію стратегій: як правило, такі обов'язки покладаються на посадову особу або орган виконавчої влади. Крім того, в документах, як правило, не фіксується участь в розробці й реалізації стратегій широкого кола учасників. Пріоритети інноваційних стратегій у кращому випадку визначаються за результатами опитувань підприємств, або на основі інноваційних проектів місцевих підприємств.

- *Розгорнуте уявлення про інновації.* Це одна з найбільш ігнорованих вимог розумної спеціалізації, під якою розуміється облік різноманітних форм інноваційної діяльності. Більшість регіональних стратегій базуються на лінійній моделі інноваційної діяльності. В той самий час, як порушення інноваційного ланцюжка на будь-який зі стадій обмежує можливості інноваційного розвитку економіки. Водночас не менше значення для успішного економічного розвитку регіону можуть мати інновації в локальних видах діяльності.

Підсумки дослідження свідчать, що з позицій розумної спеціалізації регіональні інноваційні стратегії виглядають радше декларативними, ніж інструментальними. У всіх стратегіях відсутні дорожні карти, в більшості з них не передбачені механізми актуалізації пріоритетів і заходів підтримки. Лише в поодиноких документах зазначається, хто повинен здійснювати аналіз фактичного рівня розвитку інноваційної діяльності та коригувати її пріоритети.

Показники ефективності в основному орієнтовані на моніторинг стану сектора досліджень і розробок. Інноваційні пріоритети, сформульовані без урахування принципів розумної спеціалізації, як правило просто передбачають поєднання традиційної економічної спеціалізації та нових галузей науки й технологій, а також орієнтації на структурні зміни в економіці та ринки майбутнього. Навіть регіони з високим

інноваційним потенціалом, стратегії яких формально відповідають більшості вимог Керівництва, не можуть забезпечити концептуальне втілення ідей розумної спеціалізації.

Найбільш і найменш якісні (за критеріями розумної спеціалізації) інноваційні стратегії мають схожі недоліки і в цілому характеризуються фрагментарністю. Якість підготовки документів ще не означає прискорену реалізацію інноваційного потенціалу регіонів. Для того щоб це відбулося, стратегія повинна не просто передбачати наявність окремих ознак, але і забезпечити повноту їх прояву. Сила підходу розумної спеціалізації полягає саме в його комплексності, тобто в необхідності одночасно застосовувати всі інструменти, кожен з яких був «винайдений» до виникнення самої концепції. Без урахування всієї сукупності взаємопов'язаних критеріїв складно досягти системності, що є головною умовою впливу стратегії на інноваційний розвиток. Схожість сильних і слабких сторін у стратегічному плануванні в абсолютно різних регіонах вказує на наявність єдиного чинника, що визначає подібний загальний стиль розроблення стратегії, зокрема типові слабкі місця.

Відсутня система вищого рівня, яка б забезпечила єдині правила вибору, перевірки й синхронізації пріоритетів, а також організаційну підтримку розробки та реалізації стратегій інноваційного розвитку регіонів. Для забезпечення обґрунтованої порівнянності, вирішення проблем дублювання регіональних пріоритетів і фрагментації заходів підтримки потрібні організаційні рішення на більш високому (національному або наднаціональному) рівні управління.

Подібні рішення можуть включати:

- базу даних пріоритетів, проектів;
- інтерактивні інструменти для порівняння регіонів за широким спектром параметрів;

- єдині правила вибору пріоритетів за уніфікованою системою класифікаторів (при цьому повноваження з розробки стратегій логічно делегувати в регіони);

- методичну та експертну підтримку регіональних команд (методичні рекомендації, збірники кращих практик, навчання і стажування);

- механізми взаємного рецензування та обговорення науково-технологічних і галузевих пріоритетів регіонами з наступним централізованим узгодженням стратегій за допомогою відкритих експертиз і захистів.

Подібні організаційні рішення логічно інтегрувати в зміст концепції розумної спеціалізації поряд з чинними й детально опрацьованими методичними рекомендаціями Керівництва. Виконання індивідуальних вимог розумної спеціалізації робить стратегії по-справжньому розумними, і ніякий рівень державного управління не матиме пріоритету над іншими. Важливіше оцінити взаємодію між ними, а також між відомствами в межах одного рівня, включаючи напрямки, формати, регулярність і т. п. Національний (наднаціональний) рівень повинен бути необхідним учасником такого діалогу, в ряді випадків виступаючи ініціатором чи організатором, наприклад у сфері міжрегіонального співробітництва.

З одного боку, чим більше регіонів в системі, тим ширші можливості для бенчмаркінгу, ідентифікації унікальних пріоритетів і побудови якісних стратегій. В цьому випадку еволюція чинної в ЄС Платформи розумної спеціалізації може йти шляхом укрупнення внаслідок включення нових регіонів з країн, які не є його членами (на Платформі вже зареєстровані регіони Норвегії, Туреччини, Сербії та Молдови), і створення глобальної «розумної» системи. Альтернативний сценарій – створення аналогічних Платформі систем в межах окремих держав, які об'єднують велику кількість регіонів (наприклад, США, Китай), або економічних об'єднань (ЄАЕС, МЕРКОСУР,

НАФТА та ін.), які з часом можуть синхронізуватися між собою (Kutsenko et al., 2018).

З іншого боку, завдання щодо виключення дублювання пріоритетів в перспективі може послабити конкуренцію між регіонами і знизити якість товарів і послуг, що належать до численних унікальних сфер діяльності. В цьому випадку альтернативним рішенням може стати збереження деякої повторюваності спеціалізацій і, отже, конкуренції як однієї з умов стійкості розумної системи.

6. Висновки.

В статті досліджено можливості застосування концепції розумної спеціалізації в окремих регіонах країн за межами ЄС.

Розумна спеціалізація є науковою концепцією і одночасно методологічним підходом до розробки регіональних інноваційних стратегій, прийнятим в ЄС. Такий підхід передбачає визначення єдиних умов відбору інноваційних пріоритетів на наднаціональному рівні. Тим самим вирішується проблема дублювання компетенцій та заходів підтримки регіонів різних країн. Делегування повноважень по розробці і впровадженню стратегій з наднаціонального рівня управління на регіональний знижує ризики помилкового вибору спеціалізації. Починаючи з 2009 р розумна спеціалізація отримала активне поширення в ЄС. Тут сформовано централізований інститут – Платформу розумної спеціалізації. Вона забезпечує синхронізацію регіональних інноваційних стратегій, задає рамки для визначення унікальних конкурентних переваг регіонів, надає їм методичну та інструментальну підтримку.

Аналіз практики розробки стратегій інноваційного розвитку, прийнятої в Україні виявив, що окремі елементи розумної спеціалізації – вибір галузевих пріоритетів для впровадження інновацій, їх моніторинг з використанням показників ефективності, створення рамкових умов – присутні в ба-

гатових документах. У той же час варто визнати, що поки підготовка регіональних стратегій інноваційного розвитку в Україні не має сильної аналітичної бази, зберігається виборче залучення стейк-холдерів до процесів визначення пріоритетів, а інновації розглядаються без урахування соціально-економічного контексту.

Традиційні регіональні інноваційні стратегії в Україні відповідають більшості критеріїв розумної спеціалізації, по крайній мірі формально. Разом з тим, при відсутності єдиних правил вибору, перевірки й синхронізації пріоритетів інноваційного розвитку, загальної аналітичної бази даних, інструментів організаційної підтримки й експертизи навіть регіонах з високим інноваційним потенціалом складно формувати та реалізовувати унікальні стратегії, які б повністю відповідали принципам розумної спеціалізації.

Ряд положень концепції розумної спеціалізації є природними для якісних стратегій. Їх реалізація не потребує нової синтетичної моделі, якою є розумна спеціалізація, і її формалізації в методичних рекомендаціях, платформах, спеціалізованих органах. Разом з тим, формально відповідаючи ряду важливих критеріїв, описаних в

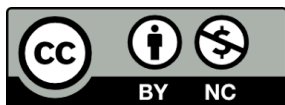
Керівництві, регіональні стратегії можуть не досягати головної мети – визначення «унікального шляху» розвитку. Явного зв'язку між інноваційною активністю регіону і якістю його стратегії в термінах розумної спеціалізації не встановлено. Мабуть, розробка стратегії розумної спеціалізації на рівні окремого регіону поки ще досить складна. Для цього необхідні зовнішні знання – інформація про інші регіони, державні пріоритети та ініціативи, глобальні технологічні тренди. Відповідно слід визнати підхід на (над)національному рівні, сформувані загальні правила вибору, перевірки й синхронізації пріоритетів, уніфікувати аналітичну базу даних, надавати організаційну підтримку, сприяючи розвитку єдиного економічного та дослідницького простору однієї або декількох країн. Таким чином, імпорту концепції розумної спеціалізації в країни за межами ЄС повинен проходити системно, залучаючи не тільки регіональні, але й національні органи влади, а в перспективі – регіональні об'єднання країн. Саме на цьому шляху концепція розумної спеціалізації виявиться найбільш продуктивною.

References

- Asheim, B. and Isaksen, A. (1997), "Location, agglomeration and innovation: Towards regional innovation systems in Norway?", *European Planning Studies*, vol. 5, no. 3., pp. 299–330.
- Asheim, B. and Isaksen, A. (2002), "Regional innovation systems: The integration of local 'sticky' and global 'ubiquitous' knowledge", *Journal of Technology Transfer*, vol. 27, no. 1. pp. 77–86.
- Asheim, B. T. and Cooke, P. (1999), "Local learning and interactive innovation networks in a global economy", *Aldershot making connections: technological learning and regional economic change*, Malecki, E. and Oinas, P. (eds.), Ashgate, pp. 145–178.
- Barca, F. (2009), *Agenda for a reformed cohesion policy*, European Parliament, Brussels, available at: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf (Accessed 05 September 2018).
- Barca, F., McCann, P. and Rodríguez-Pose, A. (2012), "The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches", *Journal of Regional Science*, vol. 52, no. 1, pp. 134–152.
- Bogashko, O. L. (2015), "Management of regional innovative development: issues of theory and practice", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo"*, issue 3, pp. 25–29.
- Bogashko, O. L. (2017a), "The importance of innovative activity of society in the evolution process of the world economic system", *Economies' Horizons*, no. 2(3), pp. 4–8.

- Bogashko, O. L. (2017b), "Formation of the human capital of nation in the conditions of anti-crisis development of economy", *International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings*, Le Mans, France, November 17th, 2017, Baltija Publishing, pp. 107 – 110.
- Boschma, R. and Iammarino, S. (2009), "Related variety, trade linkages, and regional growth in Italy", *Economic Geography*, vol. 85, no. 3, pp. 289–311.
- Camagni, R. (1995), "The concept of "innovative milieu" and its relevance for public policies in European lagging regions", *Papers in Regional Science*, vol. 74, no. 4, pp. 317–340.
- Capello, R. and Kroll, H. (2016), "From theory to practice in smart specialization strategy: Emerging limits and possible future trajectories", *European Planning Studies*, vol. 24, no. 8, pp. 1393–1406.
- Charles, D., Nauwelaers, C., Mouton, B. and Bradley, D. (2000), *Assessment of the regional innovation and technology transfer strategies and infrastructures (RITTS) scheme*, CEC, Luxembourg.
- Cooke, P. (1992), "Regional innovation systems: Competitive regulation in the new Europe", *Geoforum*, vol. 23, no. 3, pp. 365–382.
- Del Castillo, H. J. and Elorduy, J. (2016), "Smart specialisation across the world: The case of Latin America", Paper presented at the 1st SMARTER Conference on Smart Specialisation and Territorial Development, available at: http://www.regionalstudies.org/uploads/CastilloPaton_INGLES.pdf (Accessed 05 September 2018).
- Doloreux, D. (2004), "Regional networks of small and medium sized enterprises: Evidence from the Metropolitan Area of Ottawa in Canada", *European Planning Studies*, vol. 12, no. 2, pp. 173–189, doi: <https://doi.org/10.1080/0965431042000183923>.
- Edmondson, G., McCollam, S. and Kelly, E. (2014), *5 Steps to Smarter Specialisation. A briefing note on innovation investments to be made under the European Commission's new cohesion policy*, Brussels: Science Business Publishing Ltd, available at: http://know-hub.eu/static/global/media_catalog/2014/03/28/193/original.pdf (Accessed 05 September 2018).
- Estensoro, M. and Larrea, M. (2016), "Overcoming policy making problems in smart specialization strategies: Engaging subregional governments", *European Planning Studies*, vol. 24, no. 7, pp. 1319–1335, doi: <https://doi.org/10.1080/09654313.2016.1174670>.
- European Commission (2012), *Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations*. Brussels: European Commission, available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf (Accessed 05 September 2018).
- European Commission (2016a), *European structural and investment funds*, European Commission, Brussels, available at: http://ec.europa.eu/contracts_grants/funds_en.htm, дата обращения 20.01.2019.
- European Commission (2016b), *Smart Specialisation Platform*, European Commission, Brussels, available at: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/> (Accessed 05 September 2018).
- European Parliament (2013), "The Regulation (EU) 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013", *Official Journal of the European Union*, no. 347, pp. 320–469, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1303&from=en> (Accessed 05 September 2018).
- Florida, R. (1995), "Toward the Learning Region", *Futures*, vol. 27, no. 5, pp. 527–536.
- Foray, D. and Goenaga, X. (2013), *The goals of smart specialisation*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Foray, D. and van Ark, B. (2007), "Smart specialisation in a truly integrated research area is the key to attracting more R&D to Europe", *Knowledge Economists Policy Brief*, vol. 1, pp. 1–4, available at: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/policy_brief1.pdf (Accessed 05 September 2018).
- Foray, D., David, P. and Hall, B. (2009), "Smart specialization – The concept", *Knowledge Economists Policy Brief*, vol. 9, no. 85, pp. 1–5, available at: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/kfg_policy_brief_no9.pdf (Accessed 05 September 2018).
- Foray, D., David, P. and Hall, B. (2011), *Smart specialisation from academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties involved in its implementation*, MTEI-WORKING_PAPER-2011-001. Lausanne: École polytechnique fédérale de Lausanne.
- Frenken, K., van Oort, F. and Verburg, T. (2007), "Related variety, unrelated variety and regional economic growth", *Regional Studies*, vol. 41, no. 5, pp. 685–697, doi: <https://doi.org/10.1080/00343400601120296>.
- Glaeser, E. and Berry, C. (2006), "Why are smart places getting smarter", *Taubman Center Policy Brief*, no. 2, pp. 1–4.

- Goddard, J., Kempton, L. and Vallance, P. (2013), "Universities and Smart specialisation: challenges, tensions and opportunities for the innovation strategies of European regions", *Ekonomiaz*, vol. 83, no. 2, pp. 83–102.
- Iacobucci, D. (2014), "Designing and implementing a smart specialisation strategy at regional level: Some open questions", *Scienze Regionali*, vol. 13, no. 1, pp. 107–126.
- Iacobucci, D. and Guzzini, E. (2016), "Relatedness and connectivity in technological domains: Missing links in S3 design and implementation", *European Planning Studies*, vol. 24, no. 8, pp. 1511–1526.
- Kroll, H. (2015), "Efforts to implement smart specialization in practice – Leading unlike horses to the water", *European Planning Studies*, vol. 23, no. 10, pp. 2079–2098.
- Kroll, H., Muller, E., Schnabl, E. and Zenker, A. (2014), "From smart concept to challenging practice – How European regions deal with the commission's request for novel innovation strategies", Working Paper Policy and Region, no. R2/2014, Fraunhofer ISI, Karlsruhe.
- Kutsenko, E., Islankina, E. and Kindras, A. (2018), "Smart by Oneself? An Analysis of Russian Regional Innovation Strategies within the RIS3 Framework", *Foresight and STI Governance*, vol. 12, no. 1, pp. 25–45, doi: <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2018.1.25.45>.
- Landabaso, M. (2014), "Time for the real economy: The need for new forms of public entrepreneurship", *Italian Journal of Regional Science*, vol. 13, no. 1, pp. 127–140.
- Landabaso, M., Oughton, C. and Morgan, K. (1999), "Learning Regions in Europe: Theory, Policy and Practice Through the RIS Experience", *Paper presented at the 3rd International Conference on Technology and Innovation Policy*, August 30 – September 2, Austin, TX.
- Maillat, D. (1997), *From the industrial district to the innovative milieu: Contribution to an analysis of territorialized productive organizations*, WP 9606b, Institut de Recherches Economiques et Régionales, Université de Neuchâtel, Neuchâtel.
- McCann, P. and Ortega-Argilés, R. (2015), "Smart specialization, regional growth and applications to European Union cohesion policy", *Regional Studies*, vol. 49, no. 8, pp. 1291–1302, doi: <https://doi.org/10.1080/00343404.2013.799769>.
- McCann, P. and Ortega-Argilés, R. (2016), "The early experience of smart specialization implementation in EU cohesion policy", *European Planning Studies*, vol. 24, no. 8, pp. 1407–1427.
- Morgan, K. (1997), "The learning region: Institutions, innovation and regional renewal", *Regional Studies*, vol. 5, no. 31, pp. 491–504, doi: <https://doi.org/10.1080/00343409750132289>.
- OECD (2012a), *Promoting Growth in All Regions*, OECD, Paris.
- OECD (2012b), *Science, Technology and Industry Outlook 2012*, OECD, Paris.
- OECD (2013a), *Regions and Innovation: Collaborating across Borders*, OECD, Paris.
- OECD (2013b), *Innovation-driven growth in regions: The role of smart specialisation*, OECD, Paris.
- Porter, M. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, Basic Books, New York.
- Porter, M. (1998), "Clusters and the new economics of competition", *Harvard Business Review*, vol. 76, no. 6, pp. 77–90.
- Ricardo, D. (1817), *On the Principles of Political Economy and Taxation* (1st ed.), John Murray, London.
- Technopolis Group (2011), *Regional Innovation Monitor. Innovation Patterns and Innovation Policy in European Regions – Trends, Challenges and Perspectives*, 2010 Annual Report. Brussels, European Commission.
- UNECE (2015), *Smart Specialisation Strategies for Sustainable Development*, United Nations, Geneva, available at: <http://www.unece.org/index.php?id=35927#> (Accessed 05 September 2018).
- Warwick, K. (2013), *Beyond industrial policy: Emerging issues and new trends*, OECD Science, Technology and Industry Policy Paper no. 2, OECD, Paris, available at: https://www.enterprise-development.org/wp-content/uploads/Beyond_Industrial_Policy.pdf (Accessed 05 September 2018).

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна» (CC BY-NC 4.0).

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons "Attribution-NonCommercial 4.0 International" (CC BY-NC 4.0).